

שיך אבריק

מבט באמנות על מיתוס אלכסנדר זייד והתקופה

האנדרטה

צילום: משה יפה

"המקום אינו דבר העומד בפני עצמו, אלא הוא זיקה בין דבר לדבר. לא יהיה מקום בלא משהו או משהו המתייחס אליו, היושב בו, עומד עליו או נכסף אליו..."

אריאל הרשפלד*

בשנת 1926 מתיישבת משפחת זייד בגבעת שיך אבריק כאשר **אלכסנדר זייד** מתמנה לשומר אדמות קק"ל באזור. גבעת שיך אבריק היא מקום טופוגרפי אסטרטגי ונקודת תצפית על עמק זרעאל המשתרע מזרח לה. זו היא צומת תרבותית מיוחדת. עקבות הזמן השאירו במקום סימנים גלויים וסמויים הנחשפים באמצעות שרידי התרבויות שנתגלו בו: קברות הסנהדרין, בית נכסת, באזיליקה רומית, מאוזוליאום וקבר שיך.

ביולי 1938 בערב, בדרכו לאסיפת חברים של מייסדי קיבוץ אלונים נרצח **אלכסנדר זייד** בידי פורעים.

אלכסנדר זייד

אנדרטת השומר אלכסנדר זייד שניצבת בראש הגבעה הוקמה ב 1940 ע"י הפסל **דוד פולוס** ביוזמת **ציפורה זייד** והמשפחה והיא מהווה מאז הקמתה אתר חשוב המסמל את סיפור הגבורה החלוצי עליו נתחנכו דורות רבים בארץ. האנדרטה מצטרפת כסימן בין סימני הנוף היצוגי, בראש צומת תרבותית זו.

סיפורה של תערוכה זו מתחיל לפני יותר מעשר שנים עת נפגשו מספר אמנים מקרית טבעון על יד האנדרטה של זייד בגבעת שיך אבריק. הם רצו לתת לעצמם 'תרגיל משותף' ולהתייחס בעבודותיהם לסיפורו של המקום. זו לא היתה קבוצה מגובשת אולם בעקבותיה הציעו האמניות **עידית לבני גבאי ונעמה אורי** את הרעיון **לאסתי רשף** אוצרת הגלריה במרכז ההנצחה (שהיתה אז בראשית דרכה). הרעיון התקבל באופן עקרוני אך היתה הרגשה שהוא אינו מגובש דיו מבחינה תיאורטית. בכל זאת המשכנו לחשוב כיצד צריך להבין ולממש אותו...

ב 1990 הציגה האמנית **מיכל היימן** תערוכה בגלריה בוגרשוב בתל אביב. אחת העבודות היתה צילום של קבוצה על רקע האנדרטה של אלכסנדר זייד. המשך הצפייה בתערוכה ומעקב אחר יצירתה הבהיר את הקונטקסט בו הוצג. האנדרטה של זייד הופיעה בווריאציות שונות כמעט בכל תערוכה שקיימה האמנית מאז. עבודה זו, אותה ראינו בתל אביב, נתנה דחיפה נוספת והתחיל להסתמן הכיוון והניסוח: שהתערוכה צריכה לכלול מבט מקיף יותר שיכלול מחקר והתבוננות מפורטת באמנות הישראלית ויחסה אל הגראטיב הציוני.

סיפורה של משפחת זייד בגבעת שיך אבריק משמשת לנו כמקרה מבחן בו הפרטי נוגע בכללי. בתערוכה זו יש ביכולתנו לעקוב ולבדוק את יחסינו עם המקום. או כפי שנאמר בספר שמות *:
" המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא " עומד במונח הפיזי ובו זמנית – עומד בו על דעתך. היינו, מבין אותו.

התערוכה מורכבת משני חלקים; יצירותיהם של 11 אמנים המוצגות בגלריה ופריטים תיעודיים המוצגים בקומה העליונה וכוללים: תצלומים, קטעי עיתונות, ציטוטים מיומניו של א. זייד מסמכים תרבותיים ופריטים אישיים.

התערוכה נבנית במתח המתקיים בין המקום והופעתו בתודעה ובזיכרון כסמל גבורה ואייקון קולקטיבי, לבין היות המקום אתר ממשי, נגיש וטופוגרפי, אשר בו נמצאת קהילה חיה המכילה סיפורים אנושיים. זהו מפגש ומאבק בין כותבי ההיסטוריה המכוונים את הגראטיב הממסדי, לבין העמדה והחוויה האישית כפי שהיא משתקפת ביצירותיהם של האמנים המציגים בתערוכה. ריבוי נקודות המבט המסתבר והמצטבר בתערוכה, יוצר תחושה של פירוק, פיצול וערעור עקרוני על מעמדו המונוליטי, החד מימדי, של הסמל ובו זמנית מצב זה מעורר את כוחו מחדש.

מיכל היימן מציגה בתערוכה עבודה בעלת שם טעון, **בנק אדם**, היא כוללת מעגל המורכב מ 12 ארטי אור ובתוכם שקפים המראים אנשים ליד אתרים שונים כמו הכותל, פסל אלכסנדר זייד, שלטים ועוד. זוהי עבודה המייצגת את הגישה הפוסט מודרניסטית

שיך אבריק

בית שערים

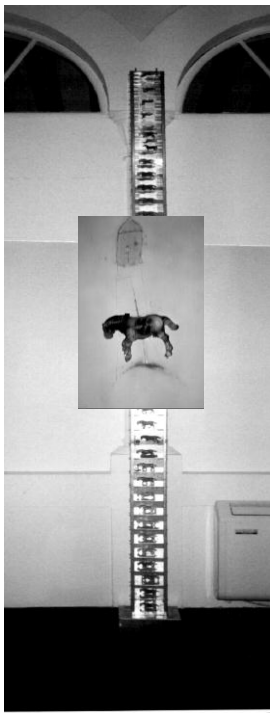
בנק אדם 1990

מיכל היימן

כל מקום 2000

דומיני/ לבה נדב

50 שנה למדינה

דורה דקל

במסגרתה פועלת היימן. מזה שנים היא משתמשת בצילומי READY MADE בעלי הקשר הסטורי-תרבותי. היא אוספת, מאתרת וממיינת תצלומים מאלבומי משפחה שונים. ספרי לימוד ואלבומי נצחון. צלמי התמונות הם אנונימיים, וחשיבותם לגביה הוא לא בהיותם, אלא בתכני הצילומים ובנקודת המבט המכתיבה את הצילום. עבודה זו היא אחת הפעולות מתוך רצף ממושך בסדרה "צלם לא ידוע". הצילום המקורי מצולם ע"י היימן מחדש וכך מאחד את אופן הצילום ואופן ההצטלמות לכדי אמירה. מיקומם בארזי אור, מפקיעה אותם מההקשר האינטימי, הארכיונאי והופכת אותם לדימוי פלקטי. בעזרת הצילומים היא משרטטת את מצע הגידול התודעתי שלה / שלנו ומצביעה על המעגל הקולקטיבי. מעגל השבט. יצירתה של היימן מראה אופני הצטלמות ומצביעה על המקום בו בחרו אנשים להצטלם: אתרים הקשורים באתוס הגבורה או ליד סימוני טריטוריה לאומית. תמונת המצב אותה היא מציירת היא חדירתם התמימה של דימויים אלו לטריטוריה כה פרטית ואישית והריבוי היחסי שלהם באלבום המשפחה הישראלי.

להבדיל מהיימן שבבסיס אמירתה האמנותית חברתית עומד האדם, **דרורה דומיני ופרנס לבה נדב** בוחנות את היצוג שלו, את האנדרטה. שתי האמניות, פסלת וצלמת, משתפות פעולה מזה שנתיים בפרוייקט רחב היריעה **'כל מקום'**. הן נוסעות ברחבי הארץ וממפות בעזרת המצלמה, אתרי הנצחה ואנדרטאות.

"האנדרטה היא לב הפיסול הישראלי, כי היא לב הצורך הנפשי הישראלי..."

אדם ברוך*
 האמניות מתמקדות באופן מודע ושיטתי במקומות ואתרים המסווגים כ- "אנדרטאות תקומה של משרד הביטחון". כוונתן המשותפת היא לבחון את יחסי הגומלין בין האנדרטה לבין סביבתה. פעולתן מקיימת זיקה ליצילום הטיפולוגי שהתפתח בגרמניה משנות ה-20. עד כה צולמו על ידן כ- 200 אתרים מתוך 1200 רשומים. בתערוכה מציגות האמניות חלק קטן ביותר מתוך הרצף שנאסף, ובו מופיעה גישתן המיוחדת אשר במבט מתמשך מתגלה הזווית החתרנית שלה. פעולתן האובססיבית מקעקעת את האנדרטה כסמל נערץ ומורידה אותה אל 'הקרקע', אל החיים. באמצעות חשיפת הסיבה והמקום בו היא מוצבת נחשפים הפערים בין הדימוי המשווק לתודעה לבין המציאות שלא פעם מתגלה כעזובה ונשכחת.

הבחירה בעמדה 'התמימה' לכאורה של איסוף, תיאור ותיעוד חסר הירארכיה ושיפוט ערכי מצטברת לתמונה כללית אירונית, אך בו זמנית כל אחד מהצילומים הופך ליצירה חד פעמית הנטענת במשמעות פואטית.

עבודתה של **דרורה דקל אנדרטה** לסוס משלבת התייחסויות מגוונות למהות האנדרטה, מאפיינים קנוניים בשילוב עם נגיעות ביוגרפיות ונשיות. דקל יצרה את העבודה לרגל 50 שנות המדינה, מועד מיוחד לגביה גם במובן הביוגרפי כמי שנולדה 3 ימים אחר הכרזת המדינה. האנדרטה הפרטית שיצרה לעצמה, מלכדת את שני המועדים המשמעותיים: לידה פרטית ולידה לאומית.

במבנה הכללי, מתקיימת צורת יסוד בסיסית המתכתבת עם צורות קדומות של הנצחה – הטוטם, האובליסק וכד... האובליסק שיכול לשמש גם כסמל פאלי לכוח רציונלי גברי, מתפרק לארון מגירות המלא בסודות נשיים פרטיים. בתוך האנדרטה הפאלי, היא יוצרת צעצועים משלה. הסמל החד משמעי של הסוס המשמש להנצחת מצביאים ומייצג את כיבוש המרחב מונח על המדפונים הקטנים כשהוא מצועצע, פגום ועשוי חומר מלאכותי. הוא מתפרק לרצף של רגעים אישיים, חזרי הזייה וחלום.

דמות הפרש על הסוס מופיע בעבודותיו של **יובל דניאלי**, חבר קיבוץ המעפיל, כבר משנת 82. הוא שואל שאלות על החברה בה הוא חי ובוחן זאת דרך הדמויות שהיו מרכזיות בהתישבות העובדת כמו א. ד. גורדון ואלכסנדר זייד. הפרש על הסוס כנושא, נע לגביו על ציר הזמן: מזיכרון ילדות ממשי של הערצת שומר השדות המגן ועד להבנה הבוגרת של המציאות המורכבת שבמצב זה:

"... למדתי לדעת שינום סוגים שונים של פרשים. רובם נטועים לתפארת בפנתאון ההיסטוריה במשך מאות בשנים ומעטרים את כיכרות העולם במונומנטים מאבן וברונזה בדמות הפרש, עפ"י רוב קיסר או גנרל גאה ומנצח הרוכב על סוס המלחמה שלו..."
 האנדרטה של זייד כאייקון, מיצגת לגביו את מכלול ההוויה הערכית שהיתה פעם בהתיישבות העובדת. המאבק על הטריטוריה, על אדמת הארץ. **דניאלי** בוחן את סמל הפרש על הסוס החל מפסלו המפורסם של האמן האיטלקי ורוקו-ו הגנרל קוליאוני הניצב

יובל דניאלי

בנוציה ומוצא אותו בן דמותו הציוני בדמות הפסל לזכרו של א. זייד. כאמן/חייל יליד הארץ הוא נדרש לשמור ולהמשיך ללחום על גבולותיה. הפרש שלו הופך לדימוי מתעתע בו טוב ורע משמשים בערבוביה. עבודותיו נטענות בזיאלוגים עם דמויות ספרותיות ומקורות תרבותיים מגוונים כגון; דון קישוט, פרש בלי ראש, הגרניקה של פיקסו וכד'. רצף של מבטים היוצרים מצבים רגשיים מנוגדים שאינם ניתנים להכרעה ברורה ופתרון.

אלי שמיר בן כפר יהושע, חזר לאחר תקופה ממושכת לגור בכפר. בתערוכה מוצגים שני ציורים שיצר בהפרש של 20 שנה והם תולדה של קשר אינטימי למקום.

שמיר ממקם את הסצנה בציור מעשבים בכותנה במקום אותו רואה/ראה זייד מגבעת שיך אבריק (במאמץ קל אפשר למצוא איזכור לאנדרטה, מימין). ציור זה הוא ציור מפתח ביצירתו, בו החל דיון אמנותי ממושך ביחסו למשא הערכים החלוציים בעמק זרעאל*. זהו ציור המבטא דחף חזק המכנס מחשבות על הקשר בין האמנות והחיים. העמק ושדותיו, כסימבול מיתולוגי, 'מארח' ומפתה דמויות עירומות, (חלקן מצוטטות מיצירות אמנות) לעבוד בעישוב כותנה בשדה. אחת ה'הנראציות' של **רפאל**, סמל הנשיות והעדינות, נטועה בשדה התובעני ובידה כלי עבודה. **הזרוע של ואן גוך** מתגלה במרכז הציור כצל שחור מוקף הילה של אור כבא כוחו של הגורל. האדמה והשמיים צבועים צהוב, כתף הכרמל מסמנת את המקום והאנדרטה של זייד צופה על האנשים הנשרפים בשמש. הנגיעות אקספרסיביות, - כאילו נוגעות באש.

להבדיל מההתרחשות האנושית, ההתרגשות והדחיפות בציור הראשון, הציור השני נוף העמק צויר לאחר החזרה לכפר. משיכות מכחול קטנות, מוקפדות ומאופקות. זהו ציור ללא דרמה אנושית, עם אור מיוחד, מצב רוח מהורהר ומפויס. האדמה החקלאית במרכז. כבר לא מעשבים בכותנה [בידיים], האדמה חרושה, מוכנה לזריעה. השדה נפתח אלינו כמניפה, בולט בשקט שלאחר הסערה כשברקע הנוף העירוני של מגדל העמק.

גם בעבודותיה של **נעה מלמד** בא לידי ביטוי המבט על העמק הפורה ו'החלום החקלאי'. היא מתייחסת למרחבים ולדהרות הסוסים כחלק מנוף ילדותה בעמק, בקיבוץ גבע. בעבודת הרצפה בחלל הגלריה, הופכים הסוס והשדה למערכת אחת. הסוס, המזוהה כחיה אצילה ובעלת הדר, הופך ל'סוס עבודה'; פגיע, ונושא בעול. יריעות הסריגים הצבעוניות מדגישות את ההקבלה בין פעולת החרוש הגברית ועיבוד האדמה, תלם אחר תלם, לפעולת הסריגה הנשית ויצירת הבגד והכסות. גלימתו הססגונית של הסוס נפרשת מאחוריו בצבעי הטבע ויוצרת את חזיון השדה ומרחביו, אך גלימה זו יכולה גם להפוך לאוהל ולמחסה שיש בו מחיממות הבית.

ביצירתה החליל - נוצר קשר אסוציאטיבי/סמנטי עם שירה של לאה גולדברג בשם זה. הנפתח במילים: "החליל הוא פשוט ועדין וקולו כמו קול של הלב..."

מתוך הגבעול המיובש, פורצת למרחב דמות נשית רכובה על סוס. גוף אדום זוהר היוצא בתנופה אל החלל. האם זאת הסירנה היפה שבמנוסתה מן האל פן הפכה לקנה סוף אשר ממנו התקין את חלילו, ועתה היא יוצאת לספר את סיפורה כמנגינה ברוח...?

עבודותיו של **שוקה גלוטמן** כוללות ערב רב של חומרים. בהן מעורבות במודע שפות ויזואליות שונות, היררכיות של גבוה ונמוך, שיבוש והסתרה. כמו היימן, בוחן גלוטמן בעבודותיו תהליכים תרבותיים. גם הוא מוותר על הילת הצלם ומשתמש ביכולתו לבחור ולצרף דימויים מגוונים. אלא, שעמדתו היא אוניברסלית. מבחינתו אנו מהווים חלק מהכפר הגלובלי האקטואלי. הוא שואל שאלה על ההתנהגות האנושית בכללה, לכן העימותים והדימויים בין תרבותיים. גישתו האנתרופולוגית מתייחסת להתנהגויות אתניות ולפעולות דומות בקצוות מרוחקים של העולם. למשל, ההקבלה שהוא עושה בין המערב הפרוע והמפגש עם האינדיאנים, לבין ההתייחסות בארץ והמפגש עם הערבים. נקיטת העמדה או הפרשנות, תלויה במתבונן או במספר.

בעבודה 4 ווכבים הוא מעביר את מיתוס אלכסנדר זייד לכפר הגלובלי. כדי להדגיש את העובדה ולהעצים את הזרות, הא משתמש בעיתון סיני כרקע. הדמויות לא מספרות את הסיפור של עצמן, אלא מיוצגות כסטריאוטיפ.

אלי שמיר מעשבים בכותנה

נעה מלמד 2000

שוקה גלוטמן 4 רוכבים

גיא רז חותר גם הוא, תחת צילום האנדרטה שהפך לגלויה שהפכה לדימוי של גבורה ולנכס שנתקבע בתודעה הקולקטיבית ובנרטיב הציוני. רז חושף את מנגונוי עיצוב הזיכרון והאבל ומנסה לראות מה הם מנסים להסתיר. הוא חוזר במנהרת הזמן לזירת הפשע/רצח ומוצא בה פרטים נוספים.

בעבודתו "אתר הרצח 2000-1938" רז יוצר מעין 'דיפטיכון' בו מוצגים זה ליד זה, שני צילומים; האחד צילום בשחור לבן אותו צילם, מיד לאחר הרצח, דב מייזל חבר אלונים, ובו נראית גופתו של אלכסנדר זייד מונחת בשדה כפי שנמצאה ע"י מחפשי.

על ידו מוצג צילום צבעוני שצילם גיא רז בשנת 2000 ובו נראה אתר הרצח כפי שהוא היום; אבן זיכרון לבנה החבויה בין שיחי לבנדר מטופחים בגן הזיכרון הצנוע שהקימה המועצה המקומית בקרית טבעון.

הצופה בשני הצילומים מבין לפתע שניתנה לו האפשרות הבלתי צפויה לעמוד ולהתבונן באותו המקום במרווח של 62 שנה. גיא רז כופה על הצופה להיות עד פעיל. הוא נדרש לחוות את רגע התגלות האירועים במהלך הזמן, ולשפוט את תהליך עיצוב הזיכרון שנתרחש בו. הבחירה בצילומים המתעדים את אתר הרצח וקברות השומרים מחדדת את המבט על המחיר הטראגי והכאב האנושי החבו בספור זה.

גיא רז אתר הרצח צלם: דב מייזל 1938

הדיון במקומן של הנשים באגדת אלכסנדר זייד ושיך אברייק נחשף בחלק התיעודי של התערוכה. הצגת הדמויות הנשיות הקשורות בחייו של האיש שהפך לסמל. **ציפורה זייד** מתגלה כדמות מעניינת ונועזת. בצילומים היא מופיעה כרוכבת אמיצה, חגורה באפוד כדורי צייד המוכנה לקראת כל משימה, וכן גם הבת האהובה **כוכבת** ושלושת הבנים. השאלה הנשאלת אם כן, מיהו הגיבור האמיתי בספור הזה? האם אלכסנדר זייד, השומר הנועז שלקח את משפחתו ונאחז בגבעה השוממה עד שהוכרע בידי פורעים ובמותו קידש את המקום. או שמא זו אשתו – **ציפורה זייד** אישה אמיצה שגידלה את משפחתה בתנאי חיים חלוציים קשים וגם לאחר מות בעלה לא נשברה ולא ויתרה אלא הגבירה וחזקה את אחיזתה במקום הן באופן פיזי והן ע"י פעולות ההנצחה שיזמה לזכרו של אלכסנדר זייד שהפכוהו לסמל של גבורה והזדהות קולקטיבית.

דמותה של **ציפורה זייד** כפי שהיא נגלית בחלק התיעודי איננה בדיוק דמות החלוצה המשתקפת בעבודותיהן של **חיה גרץ רן** ו**לאה גרינפלד**. הנשים ביצירתן מספרות סיפור אחר.

ציפורה זייד על הסוס

לאה גרינפלד ז"ל מיוצגת בתערוכה בשני רישומי דיוקן של חלוצות אותם רשמה בזמן אמת בשנות השלושים. גרינפלד ילידת 1891, לודג', פולין, הצטיינה באמנות מגיל צעיר ועבודותיה הוצגו באקדמיה הפולנית בעיר הולדתה. ב-1920 עלתה לארץ והצטרפה ל'גדוד העבודה' ע"ש טרומפלדור. בגדוד פגשה את בעלה לעתיד, קלמן גרינפלד איש 'השומר'. רישומיה רגישים ומיינימליסטיים. ביד בוטחת הם מעבירים את חותם הדמות; מטפחת לכיסוי הראש, קווצות שיער חמקניות ותנוחת ראש ענוגה וגאה.

רישומים אלה מהווים עדות נדירה, מכלי ראשון, ואולי הם הרישומים המוקדמים ביותר הידועים לנו המתארים את הדמויות הנשיות של החלוצות שלקחו חלק בחיי הבראשית של המפעל הציוני.

חיה גרץ רן אמנית תושבת קרית טבעון, היתה בקבוצת האמנים שנפגשו על הגבעה. בשנים האחרונות מבססת האמנית את ציוריה על קשר וחקר עולמן של החלוצות. היא מספרת את סיפורן של הנשים מתוך מימד הזמן והזיכרון.

את עבודתה אמא I, II, III ניתן להבין על רקע רעיונותיו של רולאן בארת*:

"... התצלום הוא פשוטו כמשמעו האצלה של המצולם (הרפראנט). מתוך הגוף הממשי, שהיה שם, נמשכות קרניים הנוגעות בי... המצוי כאן. תצלומו של אדם שנעלם יגע בי **קרני האור המושהות של כוכב**"

האמנית מרוכזת בצילום של אמה משנות ה-40, הוא מהלך עליה קסם. היא מציירת אותו שוב ושוב בניסיון לחוות פגישה מחודשת עם אמה. היא פועלת בתווך שבין תחושת הקשר המאגית עם הצילום לבין הציור. האם הצעירה עומדת במרחב הצחיח כמו נקלעה למקום שאינה שייכת לו. הנשים בציוריה של חיה מקרינות תחושה של יופי וקורבן. הן בעלות נוכחות פאסיבית. הן יפות, צעירות וחושניות אך מציצות מתוך קרשי החיתוך, מבט אילם, כממתיקות סוד עליו לא יוכלו לספר לעולם.

לאה גרינפלד שנות ה-30

חיה גרץ קרן אמא I

הציור האחרון המוזכר בטקסט זה, הוא העדות האמנותית הראשונה הקשורה בדמותו של אלכסנדר זייד. הצייר **מנחם שמי** ז"ל, בן זמנו של א. זייד וידיד המשפחה, צייר את דיוקנו כשנה לאחר הרצח כמחווה אישית ומתוך הכרות וקירבה. **שמי** בוחר לתאר את א. זייד חובש כובע 'טמבל' חקלאי, לא הירואי, כשהבעת פניו אנושית, חמה ומתכנסת. וכך מתארת (בהיותה בת עשר), במחברתה, **מיקה שילה** מכפר יהושוע את האזכרה במלאת שנתיים להרצחו של אלכסנדר זייד;

".. בשבוע שעבר (ביום רביעי) נסעה כל משפחתנו לשיך אברייק לאזכרה של אלכסנדר זייד במלאת שנתיים למותו. היה חום מחניק והשמש חיממה עד לידי צריבה. כשבאנו לשם ראינו הרבה אנשים ונשים מסתובבים סביב ביתו של זייד באפס מעשה. אחדים מפטפטים ואחדים עולים על המדרגות שמוליכות לקומה השניה ויורדים... האזכרה עוד לא התחילה והנה פגשנו את יצחק חנקין (ששוחרר לפני כמה ימים) ואת חיה שרה אמו. כל האנשים שפגשו אותם ברכו במזל טוב. ואת זכורה זיין שהלכה גם היא עמנו ברכו שתזכה שבנה ישוחרר. אחר כך נאם אדם אחד על יד המטבח (הצריף שמתחתיו גילו עתיקות) ועל יד הקבר שהיה מקושט ומכוסה כולו בענפי אורנים ובפרחים. נאמו עוד אנשים רבים והרבו לספר בשבחו של המנוח ז"ל. על אחד האורנים סמוך לקבר היתה תלויה תמונתו של זייד מעשה ידי הצייר **שמי**... אחר כך הלכנו לראות את פסל זייד שמזמן לא ראינו אותו (הוא כבר כמעט נגמר) כשחזרנו אכלנו אבטיח קר וטוב אצל **משה יפה** ונסענו הביתה..."

לסיכום - תערוכה זו הינה פרי של כוונה ממושכת והגות משותפת. אין היא באה לומר דברים מפורשים אלא לפתוח דיאלוגים המרחיבים את הדעת. תנועת המטוטלת שנוצרה בין סיפורי המקום, האנדרטה כסמל, והמבטים הרבים של האמנים בתערוכה, עוררה אותנו לפעולה וגירתה את דמיונו.

מנחם שמי 1939

אסתר רשף עידית לבני גבאי

קרית טבעון 2001

ביבליוגרפיה

- * אריאל הירשפלד, רשימות על מקום, הוצ' עלמא/עם עובד, תל אביב, 2000
- * אדם ברוך, חיפוש הזהות, קטלוג, המוזיאון הפתוח תפן, 1988
- * רולאן בארת, מחשבות על צילום, הוצ' כתר, ירושלים, 1988
- * אסתי רשף, אלי שמיר- עמק יזרעאל, קטלוג, גלריית מרכז ההנצחה קרית טבעון, 1998